

IOAN-AUREL POP*
ALEXANDRU SIMON**

ARBITRAJUL DE LA FOLIGNO DIN 1476: *L'UNGARO O IL VALACHO?*

Un document cercetat recent și aflat în Arhivele Statului din Mantova¹, emis la 24 septembrie 1476, redactat (în limba italiană) de către un anumit Iohannes Petrus Arrivabenus (a semnat, după moda umanistă, în latină) și adresat „domnului” său, iluminează câteva unghiuri ale complicatelor probleme legate de Cruciada Târzie de la finele secolului al XV-lea.

Textul începe *ex abrupto* cu chestiunea obligației asumate de a da subsidiul „Ungurului” și cu impasul înregistrat în legătură cu strângerea banilor. Se înțelege că anumite autorități din Peninsula Italică, în frunte cu Papa, propuseseră strângerea a 200 000 de ducăți și încheierea unui acord pe trei ani în acest sens de către mai mulți protagoniști implicați. Aceștia – pomeniți direct în text – erau, în primul rând, Sfântul Scaun, Florența, „regele”, Veneția, probabil și ducele de Ferrara. Dintru început, florentinii au scris din nou că nu pot participa pe față la un acord pe trei ani și nici intra oficial într-o astfel de „ligă”, fiindcă faptul acesta, odată ce s-ar afla, le-ar periclita mărfurile și afacerile pe care le aveau în Imperiul Otoman, provocându-le mare pagubă. Totuși, de bună voie și fără contract semnat, florentinii acceptau să dea 15 000 de ducăți, la care urmau să se adauge „ratele” Papei, „regelui”, venețienilor și, poate, a ducelui de Ferrara (care zisese că vrea să plătească și el). Florentinii erau dispuși să mai dea atât cât avea să lipsească din suma totală de 200 000 de ducăți, după ce aveau să plătească toți, adică – estimau ei – vreo 10 000–11 000 de ducăți. Așa că „ieri” (adică în 23 septembrie 1476), „în consistoriu” (organ administrativ și disciplinar al unei biserici, aici cu sensul de consiliu sau de adunare a unor demnitari), pentru a nu se pierde firavul consens la care se ajunsese, Papa și ambasadorii prezenți au luat decizia să accepte această procedură. Adică să nu se mai facă acord pe trei ani, ci să se meargă pe calea liberei oferte a fiecăruia. Ambasadorii au fost mulțumiți ca banii să se împartă fie Ungurului, fie Românului sau altuia, după cum crede potrivit „domnul nostru”. Cu toate acestea, „mulțumirea” a fost doar aparentă, fiindcă regele înclina ca banii să ajungă la Ungur, pe când venețienii voiau ca aceștia să fie la Român. Disputa a creat un impas, pe fondul căruia s-au rostit

* Președintele Academiei Române, prof. dr. Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

** Cercetător științific, dr. habil., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

¹ Archivio di Stato di Mantova, Mantova (ASMa), Archivio Gonzaga (A.G.), E. Affari esteri, XXV. Roma, busta 834. 1404–1499, nn. Folosim și aici nenumărat, întrucât documentele din *buste* („cutii”) au varii numărători, identificarea lor fiind mai ușor de realizat după dată.

vorbe grele între ambasadori. Totuși, Papa, „regele” și venețienii au promis să plătească de bunăvoie ratele lor, pe trei ani, ceea ce părea să fie o perspectivă bună. În acel loc – adică la Foligno, în regiunea Umbria, nu departe de Perugia – unde se aflau Papa, alți membri ai Curiei și trimișii („ambasadorii”) entităților italice pomenite –, fuseseră (spune expeditorul scrisorii) suspiciuni de ciumă, dar nu se dovedise a fi nimic serios. Iar „domnul” (locului) și familia sa erau bine. În schimb, se știa că la Roma ciuma scăzuse în intensitate, deși se murea destul de alte boli. Pontiful aștepta la Foligno „aerisirea” pământului și, ca să ajute la această operațiune, a cerut să fie „puși la pământ” toți portocalii. De teama molimei², Papa și suita sa aveau să rămână în Umbria, urmând să se întoarcă la Roma de Sfântul Martin (11 noiembrie). Se știe că la Foligno, parte a domeniului pontifical, Papa Sixt al IV-lea și suita sa au rezidat în Palazzo Trinci³.

Să începem cu descifrarea identității personajelor din scrisoare. Expeditorul este, pe numele lui italian, Giampietro Arrivabene⁴, servitor devotat al lui Ludovico al III-lea Gonzaga (poreclit *Il Turco*), marchiz de Mantova între 1444 și 1478⁵. Papa prezent în persoană la Foligno era Sixt al IV-lea (1471–1484)⁶, care a fugit din Roma la începutul lunii iunie a anului 1476, speriat de ciuma declanșată chiar la finele Anului Jubileului, 1475⁷. „Regele” este Ferdinand (Ferrante) de Aragon (1458–1494), suveranul Neapoleului⁸, sub a cărui protecție plasase Papa Sixt al IV-lea Statele Papale, când a părăsit Roma și s-a retras (inițial) la Viterbo⁹, înainte de a merge la Foligno, de unde nu a mai ieșit decât pentru *Festa del Perdono* a Sfântului Francisc de Assisi (în luna august)¹⁰. Fiica lui Ferdinand de Aragon, Beatrice, urma să se căsătorească, în decembrie 1476¹¹, cu un alt personaj din scrisoare, numit „Ungurul”, adică regele Matia Corvin al Ungariei (1458–1490)¹². În septembrie 1476, pe lângă membrii Curiei Papale, se mai aflau la Foligno trimișii Aragonului și Veneției, care continuau să se certe asupra modului de colectare a banilor de cruciadă din Italia și asupra repartizării lor între Ungur și Român¹³.

² Vezi în comparație (1475–1480) și Anne G. Carmichael, *Plague and the Poor in Renaissance Florence*, Cambridge, 1986, p. 14–15.

³ Flavio di Bernardo, *Un vescovo umanista alla corte pontificia: Giannantonio Campano (1429–1477)* (= *Miscellanea Historiae Pontificae*, XXXIX), Roma, 1975, p. 337–338

⁴ David S. Chambers, *Giovanni Pietro Arrivabene (1439–1504): Humanistic Secretary and Bishop*, în „Aevum”, Milano, LVIII (1984), 3, p. 397–438.

⁵ Isabella Lazzarini, *Ludovico III Gonzaga, marchese di Mantova*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani”, Roma, LXVI (2006), *sub voce*.

⁶ Massimo Miglio, *Una biografia pontificia per immagini. Sisto IV e l’Ospedale di Santo Spirito*, în „Il Velcro”, XLV (2001), 5–6, p. 111–124.

⁷ Orientativ: Eva-Maria Jung-Inglessis, *Das heilige Jahr in der Geschichte. 1300–1975*, Bozen, 1974.

⁸ Ludwig von Pastor, *The History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, IV, [1464–1484], London, 1906³, p. 283–284, 288–289. Folosim încă – sub multe privințe – nedepășita lucrare a lui Pastor și deoarece ea s-a bazat în mare măsură pe arhivele din Mantova și Modena, din care au fost extrase și o bună parte dintre mărturiile pe care se întemeiază acest studiu.

⁹ Stefano Infessura, *Diario della città di Roma*, ed. Oreste Tommasini, Roma, 1890, p. 81.

¹⁰ Indulgența *del perdono* (de unde și numele sărbătorii) a fost concedată în 1216 de către papa Honorius al III-lea Sfântului Francisc, ea fiind celebrată anual în 1–2 august, la Assisi.

¹¹ Dintre numeroasele studii dedicate căsătoriei, îl amintim pe cel al lui Szabolcs de Vajay, *Un ambassadeur bien choisi: Bernardinus de Frangipanus et sa mission à Naples, en 1476*, în *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways: Festschrift in Honour of János M. Bak*, ed. Balazs Nagy, Márcell Sebök, Budapest/New York, 1999, p. 550–557.

¹² Din perspectiva politicii italiene a regelui: Magda Jászay, *Contrastes et diplomatie dans les rapports de Matthias Ier Corvin et la République de Venise*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, XXXV (1989), 1–4, p. 3–39.

¹³ Pentru o privire de ansamblu asupra diplomației italiene de la acea vreme, vezi I. Lazzarini, *Communication and Conflict: Italian Diplomacy in the Early Renaissance, 1350–1520*, Oxford, 2015, p. 141–142.

„Românul” din text este Ștefan cel Mare sau Ștefan al III-lea (1457–1504) al Moldovei, „atletul lui Hristos”, cel care purta tocmai atunci lupta cruciată în mod direct¹⁴. „Românul” obținuse chiar în anul precedent – Anul Jubileului – victoria antiotomană de la Vaslui (10 ianuarie 1475), iar vestea făcuse ocolul Europei¹⁵. De altminteri, Ștefan, principele „Valahiei” (cum era numită Moldova în multe medii italiene de epocă), era așteptat să vină la Roma, „la pragurile Apostolilor” (*ad limina Apostolorum*)¹⁶ încă din martie 1475, de la începutul aceluiași an declarat jubiliar¹⁷. Numai că, în special din toamna Anului Jubileului, Cetatea Eternă căzuse pradă unor epidemii violente, fapt care a stricat multe planuri¹⁸. Între protagoniștii exilați la Foligno se afla și cardinalul Francesco de Gonzaga, fiul pomenitului Ludovico, marchizul de Mantova¹⁹. După spusele credinciosului său servitor, cardinalul trebuia să decidă soarta finanțării cruciate, ceea ce făcea din Marchizatul Mantovei un actor important al scenei politice de atunci²⁰. Rolul Mantovei era sporit de reținerile Florenței, aflată sub puterea Casei de Medici²¹, care nu dorea să se mai implice în efortul financiar cruciat, temându-se să nu-și compromită deja tradiționalele relații de prietenie cu Mehmet al II-lea²².

Retragerea florentinilor a descurajat și alte avânturi cruciate²³, încât s-a ajuns la o minimă rezistență în fața asaltului otoman²⁴. Însă, nu toată Florența era reticentă la

¹⁴ Un util, dar neglijat studiu este Johannes Moravitz, *Das öffentliche Bild von Uzun Hasan und Stefan dem Großen in venezianischen Quellen* [lucrare de masterat (MA)], Wien (Universität Wien), 2016.

¹⁵ A se vedea perspectivele în Ovidiu Cristea, *The Aftermath of a Victory: An Episode of Stephen the Great's Diplomacy after the Battle of Vaslui (10 January 1475)*, în „Banatica”, Reșița, XXVIII (2018), p. 453–463.

¹⁶ Tamás Fedeles, „Bosniae ... rex ... apostolorum limina visit”: die Romwallfahrt des Nicolaus Újlaki im Jahre 1475, în „Ungarn-Jahrbuch”, Regensburg, XXXI (2011–2013 [2014]), p. 99–118.

¹⁷ A se vedea aici izvoarele din Al. Simon, „Duca Stephano vaivoda intitulato re <de Bosna> dal Re de Hungaria și <Nicolaus> Bosniae et Valachiae Rex”: despre identitatea regală a valahilor la mijlocul anilor 1470, în *RI*, NS, XXIX (2019), 1–2 [2020], p. 37–64. Confuzia făcută, în 11 martie 1475, de același Arrivabene între Nicolae Újlaki și Ștefan al Moldovei, drept *Duca Stephano vaivoda intitulato re <de Bosna> dal Re de Hungaria*, care trebuia să vină la Roma pentru a fi încoronat rege de către papă, era evidentă.

¹⁸ Ludwig von Pastor, *The History of the Popes*, IV, p. 283–284.

¹⁹ I. Lazzarini, *Francesco Gonzaga*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani”, LVII (2002), *sub voce*. Precum fidelul său Arrivabene, Francesco și-a început cariera romană la congresul de la Mantova (1459–1460), după care a fost creat cardinal de către papa Pius al II-lea, la nici 18 ani, în decembrie 1461.

²⁰ Pentru ambițiile Casei Gonzaga și rețeaua ei de informatori, vezi recent Al. Simon, „*Istorie e novelle de Levante*” din primăvara anului 1468: *Uzun Hassan, Moreea și cei 30 000 de morți de la Baia*, în *RI*, NS, XXVIII (2018), 5–6 [2020], p. 343–352.

²¹ Studiul clasic îi aparține lui Franz Babinger, *Lorenzo de' Medici e la corte ottomana*, în „Archivio Storico Italiano”, Firenze, CXXI (1963), p. 305–361. Subiectul însă se cuvine restudiat în lumina noilor documente.

²² Vezi sursele editate de Giuseppe Müller, *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente Cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI*, Firenze, 1879, nr. 175–183, p. 218–222 (octombrie 1473 – decembrie 1476).

²³ Cazul Florenței este demn de toată atenția și din perspectiva Țărilor Române, fie și numai pentru că începutul „mării prietenii” dintre familia de Medici și Mehmet al II-lea s-a așezat în anul 1462, în vremea luptelor dintre Vlad al III-lea Țepeș și sultanul otoman (vezi astfel și Albert Weber, Adrian Gheorghe, *Cezar din Florența, calamarul și valahii (1462)*, în *SMIM*, XXXIV (2016), p. 61–71). Ar merita, ca urmare, reprivită și ipoteza reprezentării lui Vlad de către Benozzo Gozzoli în *Procesiunea magilor* (c. 1461) din palatul Medici-Riccardi din Florența (ipoteză altminteri dificil de acceptat sub raport cronologic).

²⁴ Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)* (= *Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 325–326 (mai ales nota 41). *Inesperata mors* (în cuvintele papei Sixt al IV-lea), din a doua zi a Crăciunului anului 1476, a lui Galeazzo Maria Sforza pare să fi jucat însă un rol hotărâtor în această evoluție, dispariția ducelui de Milano rupând practic fragilul echilibru italian (așa cum i se lamenta, încă în februarie 1478, Sixt al IV-lea lui Ludovico Gonzaga).

cruciadă sau pro-otomană²⁵. Orașul de pe Arno era un butoi cu pulbere²⁶, care avea să explodeze nici doi ani mai târziu, prin „conjurația” Pazzi-lor (aprilie 1478)²⁷. Atât Papa Sixt al IV-lea, cât și Matia Corvin²⁸ nu au fost străini de aceasta. Papalitatea (mai exact „Casa” pontificală *della Rovere*)²⁹ și socrul „Ungurului”, Ferdinand de Aragon, doreau să elimine Casa de Medici de pe scena politică italiană³⁰. Milano și Veneția, apoi și Franța s-au strâns în spatele lui Lorenzo de Medici, care supraviețuise conspirației³¹. Soarta războiului dintre Republica Lagunară (pe care Matia se arăta – în negocierile cu Parisul și Florența – dispus să o atace)³² și Înalta Poartă era în fapt pecetluită³³. Cu atât mai remarcabile au fost, în a doua jumătate a lui 1478, eforturile Veneției (acuzată încă de la 1474 de florentini de falsificarea informațiilor din Răsărit)³⁴ de a-i asigura lui Ștefan al Moldovei cel puțin 10 000 de ducați din partea papei³⁵. După nici zece luni, domnul a întărit – cu mare cheltuială materială și umană – Cetatea Albă și Chilia³⁶. Prin urmare,

²⁵ Vezi Robert Black, *Benedetto Accolti and the Florentine Renaissance*, Cambridge, 2002², p. 273–274; Cristelle Baskins, *The Bride of Trebizond: Turks and Turkmens on a Florentine Wedding Chest, Circa 1460*, în „*Muqarnas*”, Leiden, XXIX (2012), p. 83–100, la p. 94–95.

²⁶ Vezi Nicolai Rubinstein, *The Government of Florence under the Medici, 1434–1494*, Oxford, 1966¹; *The Medici: Citizens and Masters*, eds. John Law, R. Black, Cambridge, MA, 2015.

²⁷ Lauro Martines, *April Blood: Florence and the Plot Against the Medici*, Oxford, 2003; Marcello Simonetta, *The Montefeltro Conspiracy: A Renaissance Mystery Decoded*, New York, 2008.

²⁸ Attila Györkös, *La guerre des Pazzi et les relations franco-hongroises (1478–1481)*, în *Matthias and his Legacy: Cultural and Political Encounters between East and West*, eds. Attila Bányai, A. Györkös, Debrecen, 2009, p. 393–404, la p. 396–397. Bandino Bandini l-a ucis lui Giuliano de Medici, fratele lui Lorenzo *il Magnifico*. Fratele lui Bandino, Francesco, trăia atunci la curtea lui Matia. După atentat, Francesco i-a transmis condoleanțele sale lui Lorenzo (Cesare Vasoli, *Francesco Bandini tra Firenze e Buda*, în „*Rivista di Studi Ungheresi*”, Roma, IV (1989), p. 37–51; idem, *Tra la Firenze di Lorenzo de' Medici e la Buda di Re Mattia Corvino*, în *La civiltà ungherese e il cristianesimo*, I, ed. József Jankovics, István Monok, Judit Nyerges, Péter Sárközy, Budapest/Szeged, 1998, p. 183–198, la p. 184–186).

²⁹ Nepotul papei, cardinalul Raffaele Riario, a și fost capturat de Lorenzo după înfrângerea conspiratorilor. Sixt a încercat să-i obțină eliberarea, trimițându-l pe episcopul Nicolae de Modruš, adversarul „iliric” (bosniaco-adriatic) al lui Matia (Luka Spoljarić, *Nicholas of Modruš and his „De Bellis Gothorum”*: *Politics and National History in the Fifteenth-Century Adriatic*, în „*Renaissance Quarterly*”, New York, XCII (2019), p. 457–491), și autorul celebrului „profil de criminal” al lui Vlad Țepeș (Șerban Papacostea, *Cu privire la geneza și răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în *Rsl*, XIII (1966), p. 159–167).

³⁰ A se vedea, tot pe culoarul politic al lui Nicolae de Modruš, studiul lui T. Daniels, *The Pazzi War and Croats in the Service of Papal Propaganda: Mato Ragnina's „Super pace Venetorum cum Magno Turco” (1479)*, în „*Colloquia Maruliana*”, Split, XXVI (2017), p. 189–204.

³¹ Riccardo Fubini, *La congiura dei Pazzi: radici politico-sociali e ragioni di un fallimento*, în idem, *Italia quattrocentesca. Politica e diplomazia nell'età di Lorenzo il Magnifico*, Milano, 1994, p. 87–106.

³² Attila Györkös, *La guerre des Pazzi*, p. 396–398. Matia își arătase această disponibilitate încă de la acordurile cu împăratul Frederic al III-lea de Habsburg (decembrie 1477) și (co-)regele Boemiei, Vladislav al II-lea Jagiello (martie 1478). În egală măsură, fiul lui Iancu de Hunedoara și-a manifestat apoi dorința de a media pacea între rivalii italici. A izbutit astfel să-și salveze relațiile și cu Parisul și cu Medici, dușmanii lui Sixt al IV-lea.

³³ A se vedea astfel aici și Diana G. Wright, Pierre MacKay, *When the Serenissima and the Gran Turco Make Love: The Peace Treaty of 1478*, în „*Studi Veneziani*”, LIII (2007), p. 261–277.

³⁴ Acuza privea mai ales acțiunile lui Uzun Hassan, învins de Mehmet (Giustiniano Degli Azzi, *Un frammento inedito della Cronaca di Benedetto Dei*, în „*Archivio Storico Italiano*”, CX (1952), 1, p. 99–113). De Ștefan nu se spunea nimic. Dimpotrivă chiar, el era bine văzut de influentul diplomat și negustor florentin Benedetto Dei (Ovidiu Cristea, *La Chronique de Benedetto Dei sur la guerre moldo-ottomane, 1475–1476*, în *RESEE*, XXXII (1994), 3–4, p. 375–377). Situația este demnă de interes datorită statutului de favorit al Veneției și a demnității de „atlet” al Romei avute de către „Român”.

³⁵ Surse publicate de către Constantin Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în Archivele Veneției* (extras din *Columna lui Traian*, V), București, 1874, nr. 7, p. 55; nr. 8, p. 61.

³⁶ Cunoscutul pasaj este în *Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, editor P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 28–37, aici la p. 34.

atitudinea Veneției favorabilă „atletului lui Hristos” din Răsărit are antecedente și deopotrivă posteritate în raport cu momentul de la Foligno³⁷.

Cearta din 1476 pentru strângerea banilor (care nu s-au colectat, se pare, niciodată în cuantumul lor de 200 000 de ducați)³⁸ și apoi pentru repartizarea lor era notorie în epocă, în rândul elitei politice peninsulare³⁹. Regele Neapoleului voia cu tot dinadinsul să dea banii viitorului său ginere, catolic, fiul „valahului” Iancu de Hunedoara, iar Veneția, cunoscătoare în detaliu a „frontului” de luptă de la Dunărea de Jos, voia ca banii să ajungă direct la „valahul” Ștefan cel Mare, ortodox, dar recunoscut de Papalitate drept „atlet al lui Hristos”⁴⁰. Veneția îl sprijinea pe Ștefan, căruia îi și obținuse proclamarea de către papă a cruciadei „în acele părți”⁴¹ și căruia îi găzduia chiar atunci familia la Veneția (pe cheltuiala republicii)⁴². Conflictul pentru întâietate cruciată – financiară și monarhică – dintre Buda și Suceava, conflict întreținut de puterile italiene, izbucnise cel târziu în luna martie a aceluiași an (1476)⁴³. Atunci, în martie 1476, Curia Papală fusese martora unui conflict violent între trimișii lui Ștefan și cei ai lui Matia, Papa calmând cu greu spiritele⁴⁴.

³⁷ Pentru antecedente (inclusiv inventarea de victorii antiotomane), vezi Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, Bucurest, XLVI (2007), 1–4, p. 25–39.

³⁸ Doar Jan Długosz, adversar notoriu al Huniazilor, a susținut contrariul, pretinzând că Matia, care ar fi izbutit să-i înșele pe toți (mai puțin pe răposatul duce de Milano, pe care Długosz nu-l respecta deloc din cauza stilului său de viață), a risipit banii primiți din „Italia” pe nunta sa cu Beatrice (*Annales seu cronici incliti Regni Poloniae* (= *Jan Długosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia*, XI–XIV), ed. Alexander Przedziecki, IV, Kraków, 1887 (*Długosz*), p. 647–648, 652–653).

³⁹ Ca exemplu, informările trimise deja din Buda la Milano de către „agentul triplu” (milanez, venețian și ungar) Luca Lupo, publicate în Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomacziak emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* [Monumente ale diplomației maghiare. Din epoca regelui Matia. 1458–1490] (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1–4), II, [1466–1480], Budapest, 1876 (MDE), nr. 214, p. 310 (19 mai); nr. 219, p. 318 (3 iulie).

⁴⁰ Vezi raportul milanez „de sinteză” asupra evenimentelor din Ungaria și Moldova, publicat de către Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all’Adria* (extras din *Archaeografo Triestino*, seria a III-a, VII, 1), Trieste, 1913, p. 36–38. Expediat din Veneția în capitala lombardă la 30 august 1476, raportul se întemeia pe rapoartele, astăzi pierdute (la fel precum cel milanez), din 15 și 16 august ale trimișilor republicii la Matia (*oratore*: Sebastiano Baduario/Badoer) și Ștefan (*secretario*: Emmanuele Gerardo). Aceste rapoarte ajunseseră la Veneția în mai puțin de două săptămâni, în 27 august (în mod normal, asemenea informații ajungeau în Lagună în trei-patru săptămâni). În vreme ce colegii săi din Italia pledau pentru Ștefan și împotriva lui Matia în cauza cruciată, Baduario (Badoer) îl implora pe Matia să nu renunțe la lupta cu turcii, deoarece urmau să-i sosească „80 000 de ducați”. Oricum, la acea vreme, trupele lui Matia luptau în Moldova de aproape două săptămâni (vezi și Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358–1600*, editor Nicolae Iorga, București, 1911, nr. 163, p. 193; scrisoarea este trimisă din Oradea la Brașov, în 22 iulie).

⁴¹ Al. Simon, *Cruciada din Moldova într-un raport venețian din 1476: note asupra unui document*, în *Istoria ca datorie: omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop*, editori Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 2015, p. 375–384.

⁴² Sursa a fost editată pe rând de <A. D. Xenopol>, *Un nou document privitor la Ștefan cel Mare*, în „Arhiva”, Iași, XVIII (1907), 7–8, p. 364, și – fără citarea ediției anterioare – de Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră* (III): *Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXXVII (1914–1915), p. 1–76, în anexă, sub nr. 30, p. 51.

⁴³ Cu ocazia noii solii italiene trimise de Ștefan, care trecuse și prin Florența (Al. Simon, *Valahii de la Marea Neagră și valahii din Ungaria în cruciada anului 1476*, în *RI*, NS, XXII (2012), 3–4, p. 269–290, la p. 285; necunoscându-se faptul că, la Florența, anul nou începea la 25 martie, una dintre surse a fost inițial datată sub 1475 de către Andrei Pippidi, *O solie din Moldova la Veneția*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt, atlet al credinței creștine*, editori Șt. S. Gorovei, M.-M. Székely, Putna, 2004, p. 499–508, aici p. 503–504).

⁴⁴ Al. Simon, *The Walls of Christendom’s Gate. Hungary’s Mathias Corvinus and Moldavia’s Stephen the Great Politics in the Late 1400s*, în „Quaderni della Casa Romena”, Venice/Bucharest, III (2004), p. 205–224, la p. 212–216.

Solii domnului Moldovei susținuseră că principele lor nu era în vreun fel supus regelui ungar. Cei ai lui Matia afirmaseră tocmai contrariul⁴⁵. Sigur este că, în vara lui 1475, după cucerirea otomană a Caffei, Ștefan cel Mare îl recunoscuse din nou pe Matia drept suzeranul său⁴⁶. Eșecul noului atac otoman asupra Chilie și Cetății Albe (iunie–august)⁴⁷ și, foarte probabil, intervenția Veneției, susținătoarea lui Ștefan, au modificat însă atitudinea acestuia⁴⁸. Pe deasupra, sigur înainte de ianuarie 1476, domnul de la Suceava a primit de la Sixt al IV-lea titlul de atlet al lui Hristos (al Creștinătății)⁴⁹. În istoriografia română, deși s-a recunoscut – documentele cunoscute de multă vreme o impuneau – că Ștefan cel Mare a cerut ca finanțarea cruciată să fie acordată direct lui, nu lui Matia (la nevoie, însă, domnul ar fi acceptat și ca partea să-i fie „virată” de către rege), ideea că Apusul (catolic) i-ar fi putut pune vreodată pe picior de egalitate pe cei doi a fost pusă la îndoială⁵⁰.

Ce se întâmpla în zona de conflict pe când „bogații” Vestului discutau aceste chestiuni⁵¹? La începutul lunii iunie a anului 1476, când Papa Sixt al IV-lea fugea speriat din Roma, sultanul Mehmet al II-lea se pregătea să treacă Dunărea împotriva „atletului Creștinătății”, Ștefan al III-lea cel Mare al Moldovei⁵². Sultanul se simțea umilit după înfrângerea oștilor sale din ianuarie 1475, de la Vaslui⁵³. În răstimpul început de iunie – mijloc de august 1476, războiul devasta Moldova, unde, conform interpretării Veneției, avea lor o „cruciadă”⁵⁴. În acord cu mărturia lui Ladislau,

⁴⁵ Vezi inclusiv Ștefan S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, „*Princeps omni laude maior*”. *O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2005, p. 143–144.

⁴⁶ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, nr. 146, p. 335. Vezi și Ș. Papacostea, *Aux débuts de l'état moldave. Considérations en marge d'une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XII (1973), 1, p. 139–158, la p. 150.

⁴⁷ Al. Simon, *The Western Impact of Eastern Events: The Crusader Consequences of the Fall of Caffa*, în „Istros”, Brăila, XVIII (2011), p. 383–396.

⁴⁸ Rapoartele milaneze de la curia papală (22 și 31 martie 1476) sunt elocvente în această privință (vezi I.-A. Pop, *La Santa Sede, Venezia e la Valacchia nella crociata antiottomana di fine Quattrocento*, în „Transylvanian Review”, XX (2011), suppl. 1 [2012], p. 7–22, la p. 16–18; informările au fost trimise ducelui Galeazzo Maria Sforza de către episcopul Parmei, Sagramoro Sagramori, fostul secretar al lui Sigismondo Pandolfo Malatesta).

⁴⁹ Al. Simon, *Pellegrini ed atleti del Signore ai confini della cristianità: Skanderbeg, Stefano III di Moldavia e le loro relazioni con Roma e Venezia*, în „Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge”, Rome, CXXV (2013), 1, p. 71–92.

⁵⁰ Câteva exemple recente: Șt. S. Gorovei, M.-M. Székely, *Old Questions. Old Clichés. New Approaches. New Results: The Case of Moldavia*, în *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates*, editor Oliver-Jens Schmitt, Wien, 2016, p. 209–242; Liviu Pilat, *Observații în legătură cu roza din stema lui Ștefan cel Mare și contextul de după bătălia de la Vaslui*, în „Analele Putnei”, XIV (2018), 2, p. 101–114.

⁵¹ Este lesne de înțeles de ce Matia își dezvoltase o abordare extrem de adaptabilă a relațiilor de putere din divizata Italie. Vezi, sub anul 1475, și Al. Simon, *Anotimpurile cruciate ale unui rege: documente milaneze asupra politicii lui Matia Corvin în anul 1475*, în *ArchM*, IV (2012), p. 319–334.

⁵² Pentru principalele repere cronologice, vezi Ștefan S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, „*Princeps omni laude maior*”, p. 150–157.

⁵³ Relativ recent, campania otomană din Moldova de la 1476 a atras din nou atenția istoricilor români. Vezi, de exemplu, Marian Coman, Ovidiu Cristea, *Istoriile paralele, istorii convergente. Moldova și Țara Românească în 1457 și 1476*, în „Analele Putnei”, XI (2015), 1, p. 99–120; Ștefan Andreescu, *Un ecou din Belgrad al confruntării moldo-otomane din 1476*, în „Analele Putnei”, XI (2015), 1, p. 151–156; Liviu Cîmpeanu, *Atunci și tătarii au lovit Țara Moldovei din partea aceea. Observații asupra conflictului moldo-tătar din vara anului 1476*, în „Analele Putnei”, XII (2016), 1, p. 87–102.

⁵⁴ Al. Simon, *Cruciada din Moldova*, p. 377–378. Raportul a fost trimis la 19 august 1476, (tot) din Brețcu (la hotarul dintre stăpânirile lui Ștefan și ale lui Matia), de către trimisul Veneției în Moldova, Emmanuele Gerardo.

servitorul lui Vlad al III-lea Țepeș, revenit din Moldova la Buda, în 6 august 1476 (raport transcris a doua zi pentru Veneția), o pâinică costa 5 aspri, preț valabil, în mod surprinzător, atât pentru turcii răniți și înfometăți, cât și pentru „valahi”⁵⁵. „Țara Românească” a Moldovei fusese transformată – în frunte cu marele ei port, Cetatea Albă⁵⁶ – de Sixt al IV-lea în „loc de pelerinaj alternativ”, aidoma Bolognei la vremea molimelor de la Roma (în general, acest transfer de la Roma la Bologna a fost datat sub anul 1475, dar, conform cardinalului Francesco Gonzaga, „relocarea” avusese loc abia cu puțin înainte de 6 mai 1476)⁵⁷. La Bologna, pelerinii trebuiau să viziteze bisericile Sfinților Petru, Petronius, Anton și Francisc⁵⁸. Un document, datat inițial în ianuarie 1477 și redatat corect sub ianuarie 1476 (de către Oskar Halecki)⁵⁹ – Bula *Redemptor Noster* –, prevede ca pelerinajul la Cetatea Albă să fie efectuat în cele două biserici catedrale din oraș (*duas ecclesias cathedrales*)⁶⁰. În acea lume, coexistența a două catedrale creștine (reședințele a doi ierarhi/ prelați) de rituri diferite, la distanță atât de mică una de alta, era o raritate⁶¹. De altminteri, canoanele catolice, încă de la Conciliul al IV-lea de la Lateran, interziceau dublul episcopat în același loc⁶².

Ca urmare a acestei munificențe papale, anumiți pelerini au chiar venit în Moldova înaintea campaniei lui Mehmet al II-lea și au găsit țara în bună rânduială⁶³. Redăm un pasaj din mărturia unui martor ocular:

Item von der Lemburg [Lvov] durch dy Walachey gen der Schotz [Suceava], ist bey 30 Meyln. Item von der Schotz gen der Weyssenburg [Cetatea Albă] am Mere, ist ein Statt am Ende der Wallachey, ist bey 40 teüttsch Meylen; dy bede Stett sind des Stephan Bofada oder Weyda [Ștefan al III-lea], der ein Herr der Walachey ist und ein Krist und fridlich durch sein Land zu zihen ist. Item von der Weyssenburg uber ein Golff des Meres bey 5 oder 6 Tagreiss gen Zschomschon [Samsun (după editori)!], ist ein Statt in der Thürkey [în traducere: De asemenea, de la Lvov, prin Valahia, până la Suceava se gădesc 30 de mile. De asemenea, de la Suceava până Cetatea Albă, un oraș la capătul Valahiei, se gădesc 40 de mile germane; ambele orașele sunt ale lui Ștefan Bofada sau Vaida, care este un Domn al Valahiei și un creștin, și este pașnic să treci prin țara sa. De asemenea, de la Cetatea Albă, printr-un golf al mării, la 5 sau 6 zile de drum, este Samsun, un oraș din Turcia]⁶⁴.

⁵⁵ *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (=Fontes Rerum Transsylvanicarum, IV, VI), I, 1468–1540, ed. Endre Veress, Budapesta, 1914, nr. 19, p. 22.

⁵⁶ Pentru importanța Cetății Albe sub Ștefan cel Mare, a se vedea documentele din O. Cristea, *Acest domn de la miazănoapte*, Târgoviște, 2018².

⁵⁷ Ludwig von Pastor, *The History of the Popes*, IV, p. 284, nota [1].

⁵⁸ Vezi, de exemplu, Antonio di Paolo Masini, *Bologna Perlustrata*, II, Bologna, 1666, p. 92.

⁵⁹ *From Florence to Brest (1439–1596)* (= *Sacrum Poloniae Millenium*, V), Rome, 1958¹, p. 102.

⁶⁰ Cunoscutele documente (edite) pontificale pentru Ștefan (aprilie 1476 și ianuarie 1477, de fapt, ianuarie 1476) sunt în Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II. *Ab Innocentio p. VI. usque ad Clementem p. VII. 1352–1526*, Roma, 1859, nr. 634, p. 449–450; nr. 636, p. 453–454.

⁶¹ Ultima oară asupra acestor două lăcașuri: Liviu Pilat, O. Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century* (= *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*, XLVIII), Leiden/Boston, 2017, p. 180.

⁶² În aceste chestiuni, în legătură directă cu formarea Moldovei (cazurile scaunelor de rit grec și de rit latin de la Siret, Suceava și Cetatea Albă), vezi Al. Simon, *Moldova între Vilnius și Moscova. Anii trecerii de la Roma la Constantinopol (1386–1388)*, în *SUBB, Historia*, XLVIII (2003), 1–2, p. 3–56.

⁶³ Vezi Adolf Armbruster, *Un călător necunoscut prin Moldova lui Ștefan cel Mare*, în *MI*, IX (1975), 1, p. 12–15.

⁶⁴ *Das Reisebuch der Familie Rieter*, ediție Reinhold Röhrich, Heinrich Meisner, Tübingen, 1884, p. 61. Textul lui Sebald Rieter Junior a fost recent tradus în limba română și comentat de către Alexandru Ciocîltan în *Călători străini despre Țările Române*, suppl. II, editor-general Ștefan Andreescu, București, 2016, p. 433–436.

Pasajul ar merita reanalizat, deopotrivă în raport cu legăturile lui Ștefan al III-lea cu Uzun Hasan (dar și cu Mehmet al II-lea) de la 1473 și în relație cu politica „creștină” a sultanului din anul 1476⁶⁵.

Marele port Cetatea Albă era cunoscut, de altminteri, în anumite medii italiene, de multă vreme, ca loc de comerț, deținut cândva de genovezi⁶⁶. Chiar în anul 1476, Giovanni Mario (Gianmario) Filelfo (1426–1480)⁶⁷, cărturar italian născut la Constantinopol (pe când tatăl său, Francesco, era în serviciul împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul)⁶⁸, încheia o povestire a vieții sultanului Mehmet al II-lea⁶⁹, text în care, dincolo de sublinierea în câteva rânduri a originii romane a românilor (din Moldova)⁷⁰, se relatează încercarea nereușită a otomanilor de a cuceri Moncastro (Cetatea Albă), în vara anului 1476 (după ce în iunie 1476 luaseră Caffa)⁷¹. Este demn de menționat faptul că acest cărturar călător (este consemnat la Genova, Marsilia, Milano, Ferrara, Mantova, Veneția, Bologna, Modena, Verona, Bergamo, Ancona, Urbino), care preda limbile clasice, își sfârșește viața la Mantova, unde fusese preceptorul fiilor marchizului Federico I Gonzaga (1478–1484), fiul pomenitului Ludovico⁷². El cunoaște foarte bine ambianța anilor 1475–1476 din regiunea de la nordul Dunării de Jos, unde „valahii” conduși de Ștefan cel Mare apărau „Republica Creștină”⁷³, deoarece Giovanni Mario era fiul cunoscutului diplomat și formator umanist Francesco Filelfo (1398–1481)⁷⁴, „călător” prin Țările

⁶⁵ În acest subiect, vezi ultima oară Giovanni Rotta, *Taking Stock of Ludovico da Bologna*, în *Research on the Turkic World (= Studia et Documenta Turcologica, V–VI)*, editor Stoica Lasca, Cluj-Napoca, 2018, p. 47–75.

⁶⁶ Pentru importanța orașului de la Gurile Nistrului, vezi și A. Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, editor Violeta Barbu, București, 1997, p. 75–85.

⁶⁷ Franco Pignatti, *Giovanni Mario Filelfo*, în „Dizionario Biografico degli Italiani”, XLVII (1997), *sub voce*.

⁶⁸ John Monfasani, *Filelfo and the Byzantines*, în *Francesco Filelfo: Man of Letter*, ed. Jeroen De Keyser, Leiden/Boston, 2019, p. 13–21.

⁶⁹ Giovanni Mario Filelfo, *Amyris. De vita et gestis Mahometi Turcorum imperatoris*, ed. Aldo Manetti, Bologna, 1978.

⁷⁰ Această redare, care a scăpat istoriografiei române (vezi, de exemplu, Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor: istoria unei idei*, București, 1993²), nu concorda cu poziția părintelui lui Gianmario, Francesco Filelfo, mai degrabă pro-otoman și pro-bizantin, decât un „cruciat latinizant” (vezi Margaret Meserve, *Nestor Denied: Francesco Filelfo's Advice to Princes on the Crusade against the Turks*, în „Osiris”, Chicago, IL, XXV (2010), p. 47–65). Tatăl a evitat pe cât posibil orice referire la originea romană a românilor (vezi astfel, *sub voce*, intrările din Filelfo, *Collected Letters*, ed. J. De Keyser, I–IV, Alessandria, 2018²). Imediat după răspândirea veștilor despre bătălia de la Vaslui, Francesco Filelfo, rezident milanez de la sfârșitul anului 1439, a și pledat în fața lui Galeazzo Maria Sforza împotriva așezării „Regatului Daciei” în Răsărit (I.-A. Pop, Al. Simon, *Regele Daciei din familia Basarabilor: mărturii despre români și domnii lor din secolul al XV-lea*, în *Cel care a trecut făcând bine. Nicolae Edroiu*, editori Macarie Motogna, Mihai Hasan, Victor Vizauer, Cluj-Napoca, 2019², p. 60–64).

⁷¹ Pasajele din *Amyris* referitoare la Ștefan cel Mare, remarcate încă de către Nicolae Iorga (*Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 143), au fost aduse în atenția istoriografiei române de către Andrei Pippidi în *1475: atacul otoman asupra Cetății Albe*, „Analele Putnei”, VII (2011), I, p. 29–36.

⁷² Gino Benzoni, *Giovanni Gonzaga*, în „Dizionario Biografico degli Italiani”, LVII (2001), *sub voce*.

⁷³ Reținem astfel și accentul pus de Francesco Filelfo pe poziția pontică a „valahilor” și a lui Ștefan (de exemplu: Biblioteca Trivulziana, Milano, Ms. 873, f. 510^v; 17 februarie 1476), accent în consonanță și cu abordarea pontificală de la acea vreme (de pildă: instrucțiunile din 25 februarie 1476 ale papei Sixt al IV-lea pentru Luca Tollentis, episcopul de Sibenik, trimis la ducele Burgundiei, Carol Temerarul, publicate și de către Edgar Artner, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája. A Vatikáni Levéltárnak azok az okiratai, melyek őseinknek a Keletről Európát fenyegető veszedelmek ellen kifejett erőfeszítéseire vonatkoznak (cca 1214–1606)* [Ungaria, „zid” al Creștinătății Apusene: documente din Arhivele Secrete ale Vaticanului (c. 1214–1606)], ed. Szovag Kornel, Budapest, 2004, nr. 101, p. 111–112).

⁷⁴ Vezi în acest context și Alessandro Luzio, Rodolfo Renier, *I Filelfo e l'umanesimo alla corte dei Gonzaga*, în „Giornale Storico della Letteratura Italiana”, Torino, XVI (1890), p. 119–127.

Române în anii 1420⁷⁵. Învățăcelul său fusese însuși Giovanni Pietro Arrivabene⁷⁶, secretarul cardinalului Francesco Gonzaga, arbitrul din 1476 în disputa financiară cruciată dintre „Ungur” (i.e. Neapole) și „Român” (i.e. Veneția)⁷⁷.

Ștefan cel Mare nu a izbutit să-l prindă în capcană pe Mehmet al II-lea atât din cauza întârzierii trupelor ungare, cât nestatorniciei supușilor săi⁷⁸. Sultanul, însă, nu a reușit să-i cucerească domnului român niciuna dintre cetăți, în primul rând datorită multora dintre supuși care îi rămăseseră credincioși⁷⁹. Până la urmă, oastea incomodului suzeran al lui Ștefan, Matia Corvin, a intrat în Moldova⁸⁰. Mehmet s-a retras în grabă la jumătatea lunii august, pe când Sixt al IV-lea se găsea încă la Assisi⁸¹. La Roma, suveranul pontif avea să reîntoarcă abia la sfârșitul lunii octombrie 1476⁸². La acea vreme, trupele Ungariei și Moldovei intraseră deja în Țara Românească, aflată în frunte cu Basarab al III-lea Laiotă, rămas fidel sultanului⁸³.

Prin urmare, după fuga Papei din Roma și în vremea discuțiilor – adesea neprincipale – de la Foligno, în Răsărit, la marginile Creștinătății redimensionate după Conciliul de la Florența (1439), luptele erau efective (de altfel, însuși Mehmet al II-lea

⁷⁵ Ș. Papacostea, *Un humaniste byzantin au service de Byzance en Europe Centrale au XVe siècle*, în „Études Byzantines et Post-Byzantines”, Bucarest/Iași, V (2006), p. 365–375. Îi mulțumim profesorului Ovidiu Cristea care ne-a atras atenția asupra subiectului Francesco (și Giovanni Mario) Filelfo.

⁷⁶ Francesco Filelfo îl numea cu afecțiune *Eutichius* pe Giampietro Arrivabene (adică *fericitul*, *Eutyches* fiind un nume tipic pentru libertii din Imperiul Roman). Filelfo îl socotea pe Arrivabene și *humanissimus* în scrisoarea trimisă în ianuarie 1467 fostului său elev de la Milano (*Francisci Philelfi Epistolarum Familiarium Libri XXXVIII*, Venetia, 1502, f. 195^v). Imediat după (astfel în culegerea citată), Filelfo i-a scris cardinalului Bessarion. Îi anunța influentului prelat veștile primite de la „secretarul” milanez de la Veneția, Gerardo Colli, unul dintre corespondenții favoriți ai lui Francesco Filelfo (vezi și *Collected Letters*, I, p. 48, pentru lista principalilor destinatari ai scrisorilor lui Filelfo, care i-a trimis lui Colli nu mai puțin de 25 de scrisori păstrate, și publicate, încă din secolul al XV-lea; în comparație lui Arrivabene, Filelfo i-a trimis 52 de scrisori, mai multe scrisori fiind îndreptate doar către Nicodemo Tranchedini, 73, Senofonte Filelfo, 54, și cardinalul Bessarion, 53). Un an mai târziu, în februarie 1468, Colli a redactat un raport asupra bătăliei de la Baia (decembrie 1467), în care a accentuat – aparent fără legătură cu tema – romanitatea românilor (I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Walachian Roots of the Ottoman-Hungarian Truce of 1468: Notes on Documents in the State Archives of Milan*, în *The Italian Peninsula and Europe's Eastern Borders. 1204–1669* (= *Eastern and Central European Studies*, I), editori Iulian-Mihai Damian, I.-A. Pop, Mihailo Popovic, Al. Simon, New York/Oxford/Basel/Frankfurt-am-Main/Wien, 2012, p. 181–196).

⁷⁷ Importanța pentru istoria Țărilor Române a acestor veritabile rețele umaniste (din spatele marilor politicieni) ar merita restudiată (vezi un caz, poate, clasic la Michael J. Mc Gann, *An Exile's Hopes: The Search for a Liberator in Michael Marullus*, în „Byzantine and Modern Greek Studies”, Birmingham/Cambridge, XXXVII (2013), 2, p. 226–244, în special p. 230, nota 14).

⁷⁸ De pildă: Kryzstof Baczkowski, *Nieznane listy Baltazara z Piscii do papieża Sykstusa IV z lat 1476–1478 ze zbiorów weneckich* [Rapoartele lui Baldassar of Piscia către Papa Sixt IV din arhivele venețiene (1476–1478)], în „Prace Historyczne” [Studii Istorice], Krakow, LXXXIX (1989), p. 239–251. Anexă, nr. 1, p. 242–248 (raportul către papă, din 16 septembrie, al legatului pentru Ungaria, Boemia și Polonia, revenit de la Wrocław la Bratislava); *Acta et epistolae*, I, nr. 20, p. 23–24 (scrisoarea trimisă pe 25 august din Brețcu lui Matia de judele curții regale, Ștefan Báthory, care intrase, împreună cu Tepeș, în Moldova).

⁷⁹ A se vedea, din tabăra lui Mehmet, și Donado da Lezze [Giovanni Maria Angiolello], *Historia turchesca (1300–1514)*, ediție [Ioan]. Ursu, București, 1910, p. 136–137.

⁸⁰ Al. Simon, *Cruciada din Moldova*, p. 376–380. Subliniem din nou aici un pasaj din raportul venețian trimis de Gerardo, din Brețcu, în 19 august 1476 (din păcate, el s-a păstrat numai într-o copie milaneză extrem de deteriorată): „[...] recentemente Vesta Signoria [Veneția] faci de hano la cruciata in queste bande [...]”. În Moldova se desfășura o „cruciadă” (grație intervenției Veneției). Nu era o luptă moldo-otomană, cu participare ungară. Aceasta explică încrâncenarea combatanților, inclusiv cea a aliaților, încrâncenare care se găsește în disputele de la Foligno.

⁸¹ Ludwig von Pastor, *The History of the Popes*, IV, p. 289.

⁸² Infessura (*Diario*, p. 82) a susținut chiar că papa a revenit la Roma abia după Crăciun.

⁸³ O descriere la Ștefan S. Gorovei, Maria-Magdalena Székely, „*Princeps omni laude maior*”, p. 161–165.

avea să revină la nordul Dunării de Jos, la mijlocul toamnei anului 1476)⁸⁴. Era nevoie mai mult decât orice de o susținere reală a cruciadei⁸⁵. Conform „servitorului” Arrivabene, la baza problemei finanțării cruciadei stătea Florența lui Lorenzo di Medici⁸⁶. Acesta, care, în martie 1476, îi „expediase” atât pe solii lui Ștefan cel Mare, cât și pe cei ai lui Matia Corvin, avea „o relație specială” – sub aspect oficial, doar comercială – cu Mehmet al II-lea, pe care nu dorea să și-o strice⁸⁷. Cel puțin așa i-a informat Florența pe membrii „consiliului” de la Foligno: florentinii erau dispuși să contribuie o singură dată și cu numai 15 000 de ducăți la bugetul de cruciadă, fixat deja la 200 000 de ducăți⁸⁸. Chiar dacă și alt ginere de-al lui Ferdinand de Aragon (pe lângă cel *in spe*, anume Matia Corvin), Ercole d’Este, ducele de Ferrara⁸⁹, era dispus să contribuie și el tot cu vreo 15 000 de ducăți la fondul de cruciadă, era mai mult decât îndoielnic că bugetul dorit va fi vreodată strâns⁹⁰.

Cel mai probabil, banii nu s-au mai adunat, în mod sigur nu trei ani la rând (1476/1477, 1478 și 1479) și nu la valoarea de 200 000 de ducăți⁹¹, de unde și ciocnirea

⁸⁴ Al. Simon, *A doua venire a lui Mehmed al II-lea în Moldova în anul 1476*, în *AHX*, LVI (2019), p. 23–32; idem, *Mehmed II's Return to Moldavia in 1476 and the Death of the King of Dacia*, în „Transylvanian Review”, XXIX (2020), suppl. 1, p. 53–64.

⁸⁵ Remarcăm astfel că, pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul anului 1476, documentele privitoare la evenimentele din Țările Române, păstrate în arhivele italiene (în special la Milano, Mantova și Modena), scad în număr, o scădere chiar dramatică în comparație cu multitudinea de informații din prima jumătate a anului (până prin august mai precis). Distrugerea celei mai importante părți din arhiva Veneției la începutul anilor 1570 nu ne îngăduie însă să intrăm mai mult pe tărâmul ipotezelor. Același lucru este valabil și datorită incendiului arhivei celui alt protagonist italian al disputei cruciate de la Foligno, Neapole, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (din nefericire, cu excepția notabilă a lui Francisc Pall, istoricii români nu s-au folosit de această arhivă, cât timp ea a existat). „Analele” lui Stefano Magno (c. 1499–1572), păstrate până la anul 1478 și bazate pe vechea arhivă a *Serenissimei* (Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codices, 6214–6217 = [Stefano Magno] *Annali veneti e del mondo*, I–IV), ar putea deschide o direcție lămuritoare de cercetare în acest caz.

⁸⁶ De fapt, Lorenzo urma linia politică deschisă de tatăl său, Cosimo (Franco Cardini, *La Repubblica di Firenze e la Crociata di Pio II*, în „Rivista di Storia della Chiesa in Italia”, Roma, III (1979), p. 455–482; Vincente Iardi, *The Banker-Statesman and the Condottiere-Prince: Cosimo de Medici and Francesco Sforza (1450–1464)*, în *Florence and Milan. Comparisons and Relations*, II, eds. Craig Hugh Smyth, Gian Carlo Garfagni, Firenze, 1989, p. 217–237).

⁸⁷ Al. Simon, *Valahii de la Marea Neagră și valahii din Ungaria*, p. 284–286. Relația Florenței cu Buda era destul de aparte. În acest context, reamintim cuvintele lui Colli din 26 martie 1468): „[...] qui [la Veneția] certezza ch’el Re de Ungaria, per mezo de la excelsa comunita di Firenze fuse acordato con la liga de Italia, et rivoltarsi contro lo stato de la Signoria, et per questo dichano che la rotta ha havuto in Transilvania he stata iudicium Dey et la salute de Stato de essa Signoria [...]” (MDE, II, nr. 46, p. 76).

⁸⁸ Trebuie reținut că 200 000 de ducăți, dintre care 170 000 *incontanti* (bani peșin), era și valoarea dotei Beatricei de Aragon, așa cum fusese ea comunicată de la Buda la Milano, la mijlocul lunii mai 1476 (MDE, II, nr. 214, p. 310). Date fiind practicile și ostilitățile vremii (precum cele descrise de Arrivabene), nu pare deloc imposibil ca o confuzie voită să fi fost generată între contribuția cruciată de 200 000 ducăți, pe care Ferdinand o dorea pentru ginerele său, Matia, și dota de 200 000 de ducăți, pe care fiul lui Alfonso al V-lea de Aragon, fostul aliat al lui Iancu de Hunedoara, se angajase să o plătească pentru fiica sa, viitoarea regină a Ungariei (din decembrie 1476).

⁸⁹ Paul M. Dover, *Royal Diplomacy in Renaissance Italy: Ferrante d’Aragona (1458–1494) and his Ambassadors*, în „Mediterranean Studies”, Manchester, XIV (2005), 1, p. 57–94, la p. 61, nota 20.

⁹⁰ Fapt de care Casa de Gonzaga trebuie să fi fost perfect conștientă. La 4 septembrie 1476, Ercole își decapitase ruda de sânge, Niccolò d’Este, care încercase, încă din primăvară, să cucerească puterea la Ferrara și Modena, cu ajutorul Mantovei și al Veneției (pentru conflict: Guido Antonioli, *Bone parole, ma niuna provisione. Politica e diplomazia nelle vicende della successione di Ercole I d’Este a Borso (1471)*, în „I Quaderni della Mediae Aetatis Sodalitium”, Bologna, XVI (2018), p. 247–279). La fel precum republica venetă, Ludovico *il Turco* decisese însă că șansele de reușită ale lui Niccolò erau totuși mici și îl abandonase, în favoarea lui Ercole. Arrivabene nu a pomenit nimic despre toate acestea, când a prezentat tabloul italian al împărțirii contribuțiilor cruciate.

⁹¹ În 9 decembrie 1478, Sixt al IV-lea îi scria împăratului Frederic al III-lea de Habsburg că dăduse Veneției (ca să nu facă pace cu Poarta, pace care tocmai se încheia) cei 80 000 de ducăți cuveniți lui Matia Corvin, principalul adversar al monarhului de la Viena (Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano,

dintre dorințele Veneției și cererile lui Ștefan din mai 1477⁹², când republica i-a „reamintit” domnului cum atât ea, cât și Sixt al IV-lea, închiseseră ochii la afacerea *caffeză* a „atletului”, din vara anului 1475, afacere cifrată tot la 200 000 de ducăți de către protectoarea lui Ștefan⁹³. Matia, care în 1477 a trebuit „să deconteze” și căderea favoritului și rudei sale prin alianță Vlad al III-lea *Dracula*⁹⁴, nu era deloc mai mulțumit decât rivalul, aliatul și vasalul său de la Suceava. De aceea, regele ungar a ajuns chiar la negocieri publice cu solii lui Mehmet al II-lea⁹⁵. Poate cel mai mare beneficiar creștin al situației era Polonia lui Cazimir al IV-lea Jagiello, adversarul lui Matia Corvin și (co-)suzeranul lui Ștefan al Moldovei⁹⁶. Deși, conform spuselor educatorului fiilor săi, Jan Długosz⁹⁷, Cazimir ratase gloria eternă, neatacându-l pe Mehmet, pe când acesta era prins în Moldova în vara anului 1476 (cu nici două luni înaintea raportului din Foligno al lui Giovanni Pietro Arrivabene)⁹⁸, regele Poloniei înțelegea să profite cât putea de mult de „a treia opțiune” cruciată lăsată de discuțiile de la Foligno⁹⁹, în cuvintele lui

Miscellanea, Armadi, [reg.] II-30, f. 59 (64)^f; documentul a fost rezumat, sub anul 1478, fără alte precizări, în *Urkundliche Nachträge zur Österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (= *Fontes Rerum Austriacarum*, II, 46), ed. Adolf Bachmann, Wien, 1892, nr. 435, p. 444–445). Ținând cont că Veneția i-a mediat apoi lui Frederic un armistițiu cu Mehmet, iar atacurile otomane asupra Ungariei s-au înțehit (I.-A. Pop, Al. Simon, *Documents on the Prequels and the Aftermath of the Battle of Câmpul Pâinii (Kenyermező, Brotfeld)*, în „Hadtörténelmi Közlemények” [Studii de Istorie Militară], Budapest, CXXIV (2011), 1, p. 229–238), este greu de pus bază pe asemenea afirmații, venite oricum la capătul anului de criză 1478, criză provocată tocmai de evenimentele de la Florența. În cel mai bun caz pentru el, Matia, la fel ca Ștefan (păstrând proporțiile, evident cele financiare), a primit ceva bani, dar nu întreaga sumă convenită, sau care socotea el că i se cuvenea. Lămurirea condițiilor în care s-a ajuns la cererea de demitere a lui Ștefan din demnitatea de atlet (noiembrie 1476) ar putea clarifica și soarta reală a banilor cruciați.

⁹² I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 154–155, 160–161.

⁹³ Al. Simon, *How to Finance a Greek Rite Athlete: Rome, Venice and Stephen III of Moldavia (1470–1490)*, în *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, ed. Daniel Baloup, Bernard Doumerc, Toulouse, 2015, p. 307–329.

⁹⁴ MDE, II, nr. 234, p. 339–340 (un cunoscut raport trimis din Veneția la Milano de către Leonardo Botta pe 1 februarie 1477).

⁹⁵ *Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* (= *Scriptores Rerum Silesicarum*, XIII–XIV), I, ed. Berthold Kronthal, Heinrich Wendt, Breslau, 1893, nr. 274, p. 218 (31 iulie 1477). Evoluțiile (financiare în bună măsură) par să fi determinat decizia lui Matia de a le permite turcilor să atace posesiunile italiene ale Veneției în octombrie 1477 (Fabio Cusin, *Il Confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*, II, 1937, p. 201–202). Evenimentele au avut loc cu doar o lună înainte ca Ștefan să-l așeze domn în Țara Românească pe Basarab al IV-lea Țepeluș, un mai vechi favorit de al regelui Ungariei (pentru care trupele ungare și moldave se luptaseră între ele în octombrie 1474). Prin această acțiune, domnul Moldovei răspundea cererii din primăvară a Veneției de a ataca la linia Dunării (și nu în Crimeea, cum dorea el), pentru a reduce (din nou) presiunea otomană care se adunase asupra Veneției în Albania, la Scutari (pentru aceste istorii, care par repetitive, vezi Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474–1475). Considerații asupra relațiilor dintre Moldova, Țara Românească și Regatul Ungariei*, în *SUBB, Historia*, XLIX (2004), 2, p. 3–26).

⁹⁶ Aleksander Jabłonowski, *Sprawy woloskie za Jagiellonów. Akta i listy* [Afacerile valahe ale Jagiellonilor. Acte și scrisori] (= *Źródła Dziejowe* [Izvore Istoric], X), Warszawa, 1878, Anexă, nr. 8, p. 30; *Długosz*, IV, p. 621; Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459–1472)*, în *SMIM*, XV (2007), p. 13–28.

⁹⁷ Pentru canonicul polonez: Paul W. Knoll, „Jan Długosz”, *Polish Review* (New York), XXVII (1982), p. 3–28.

⁹⁸ *Długosz*, IV, p. 645–647. Trimișii lui Cazimir negociaseră anterior cu Mehmet, aflat în marș spre Moldova, ca interesele polone din zonă nu fie (prea mult) lezate (*Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, II, XI–XII, XIV), III. 1392–1501, editor Anatol Lewicki, Kraków, 1894, nr. 201, p. 224; nr. 215, p. 243).

⁹⁹ Singura putere din afara Europei Central-Răsăritene, care ar fi putut strânge o forță pe măsura acelei finanțări, era statul lui Uzun Hassan. Acesta fusese însă învins, decisiv, de către Mehmet al II-lea la 1473

Arrivabene, banii din Italia trebuind să ajungă „ó al Hungaro ó al Valacho aut alibj á chi li parira piu expediente [...]” (adică, „fie Ungurului, fie Românului sau altuia, căruia i se va părea mai potrivit”). Chiar dacă misiunea italiană din iarna anului 1476–1477¹⁰⁰ a consilierului monarhului jagiellon, Filippo Buonaccorsi Callimachus, fugit în urmă cu nici un deceniu de la Roma la Cracovia (via Istanbul)¹⁰¹, nu i-a adus regelui Cazimir banii Crucii¹⁰², solia a fost de natură a amplifica tensiunile din Răsărit și, mai ales, de a slăbi lumea creștină „de la hotar” în fața sultanului¹⁰³.

Dincolo de problema delicată a strângerii fondurilor (adesea promise, dar neachitate), rămânea de stabilit destinația banilor deja strânși și necheltuiți și a acelor care mai puteau veni: Buda sau Suceava, ceea ce, în limbaj politic peninsular, însemna Neapole ori Veneția¹⁰⁴. Balanța cruciată era de fapt balanța Italiei, unde se afla, de altminteri, și miza¹⁰⁵. În disputa financiară „creștină” erau angrenate toate puterile peninsulei, inclusiv Ducatul de Milano, aliatul și inamicul tuturor¹⁰⁶. Tranșarea conflictului dintre Napoli și Veneția a fost încredințată („delegată”) de Papa Sixt al IV-lea cardinalului Francesco Gonzaga, fiul marchizului Ludovico de Mantova¹⁰⁷. În conse-

(O. Cristea, Nagy Pienaru, *Țara Românească, Moldova și Bătălia de la Bașkent*, „Analele Putnei”, VIII (2012), 1, p. 17–36;), iar readucerea lui Uzun în discuție ar fi fost de natură să întetească disputele dintre statele italiene, Florența acuzând deja Veneția că-l „inventase” pe hanul turkmen (Degli Azzì, *Un frammento inedito*, p. 112–113). Datorită lui Ștefan, unica variantă susținută de ea la Foligno, Republica Sfântului Marcu, chiar dacă nu renunțase complet la planul de atragere a divizaților tătari sau și a Rusiei Moscovite în lupta împotriva Imperiului Otoman, alesese să se concentreze pe Moldova drept pilon al ei la linia Dunării de Jos și la Marea Neagră (pentru diversele proiecte pontice de la acea vreme, vezi N. Pienaru, *Proiectul scitic. Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hoarda cea Mare*, în *RI, NS, XIV* (2003), 5–6, p. 121–135).

¹⁰⁰ Principalele surse (venețiene) au fost strânse în *Fontes rerum polonicarum e tabulario reipublicae venetae*, editor August Cieszkowski, I-2. *Acta Vladislao Jagellonide Regnante*, Poznań, 1890, nr. 69–76, p. 157–178.

¹⁰¹ Heinrich von Zeissberg, *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter* (extras din *Archiv für Österreichische Geschichte*, LV), Wien, 1877, p. 46–47. Rămâne neclar dacă, în iarna anului 1469–1470, din Crimeea (de la Caffa), Callimachus și-a continuat prin Moldova drumul de la Istanbul la Cracovia.

¹⁰² Pentru atitudinea regelui Poloniei, încă de dinaintea bătăliei de la Vaslui, vezi L. Pilat, *Respublica Christiana și Moldova (1471–1474)*, „Analele Putnei”, III (2007), 2, p. 91–104.

¹⁰³ Ș. Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldave en 1478. Réflexions en marge d'un text de Filippo Buonaccorsi-Callimachus*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XI (1972), 1, p. 3–21.

¹⁰⁴ Pentru a înțelege contextul, trebuie reținut că, până când Ștefan a atacat și reatacat pozițiile otomane din Țara Românească (1473–1474), Neapolele a încercat să-l elimine pe Matia din Balcanii de Vest (nu în ultimul rând sub acuzația de „neglijență cruciată”), Ferdinand de Aragon urmărind să se impună în Marea Adriatică și astfel să blocheze, practic definitiv, Veneția, aflată de la 1463 în război cu Imperiul Otoman (Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj a Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* [Începutul dezintegrării: Regele Matia Corvin și Croația medievală], Zagreb, 2002, p. 171–175; Al. Simon, *Between the Adriatic and the Black Sea: Matthias Corvinus and the Ottoman Empire after the Fall of Negroponte*, în „Radovi Zavoda za Hrvatsku Povijest” [Lucrările Institutului Croat de Istorie] (Zagreb), XLII (2010), 2, p. 195–230; Spoljarić, *Nicholas of Modruš*, p. 481–485).

¹⁰⁵ Un exemplu elocvent este *condotta* (conduita, atitudinea) italiană a „atletului” Skanderbeg, vasalul Neapolelui și protejatul Papei Pius al II-lea, din a doua jumătate a anului 1461 (Oliver-Jens Schmitt, *Skanderbeg: Noul Alexandru din Balcani*, Cluj-Napoca, 2014, p. 206–219), care a premers cu puțin campania dunăreană a lui *Dragula* (ianuarie–februarie 1462), favoritul lui Matia, a cărui domnie era contestată și din cauza neimplicării sale antiotomane (vezi I.-A. Pop, *Matthias Corvinus*, „Re de Ungaria, de Dacia etc.”, în 1462, în „Transylvanian Review”, XX (2020), suppl. 1, p. 41–52).

¹⁰⁶ Pentru „opiniile cruciate” ale lui Galeazzo Maria Sforza, vezi și Emilio Motta, *Un ambasciatore tartaro a Venezia, 1476*, în „Ateneo Veneto”, XIX (1889), p. 145–153.

¹⁰⁷ Pentru personalitatea sa, vezi în acest context sursele publicate de către D. S. Chambers, *A Renaissance Cardinal and His Worldly Goods: The Will and Inventory of Francesco Gonzaga (1444–1483)*, London, 1992. De la începutul carierei sale romane, Francesco a fost în centrul evenimentelor de la curie, dovadă fiind și informarea privind cele „21 660 de capete”, tăiate de către Vlad Țepeș, informare pe care tânărul cardinal i-a trimis-o tatălui său în martie 1462 (Al. Simon, *Nașterea și moartea unui anti-erou: Nicolae de Modruš*,

cință, Mantova avea acum marea ocazie să-și facă jocurile, iar marchizatul avea propriile sale „aranjamente” nu doar italiene, ci și otomane¹⁰⁸. Orgolioșii Matia și Ștefan erau în realitate – în realitatea Peninsulei Italice cel puțin – doar „pionii” cruciadei din mâinile „stălpilor” italieni ai acesteia, în frunte cu „arbitrul” pontifical și cu „patronii” napolitani și venețieni ai regelui Ungariei și ai domnului Moldovei¹⁰⁹. Această rivalitate napolitano-venețiană – asociată și cu alți factori – va conduce și la tentativa, din noiembrie 1476, de demitere a lui Ștefan cel Mare din „dregătoria” de „atlet al lui Hristos”, tentativa oprită până la urmă de Veneția¹¹⁰. Este greu de știut, în stadiul actual al cunoștințelor, și ce a decis „domnul nostru” (cardinalul Francesco Gonzaga, fiul lui Ludovico), care trebuia să tranșeze disputa dintre „cruciați”. Sixt al IV-lea (numit în scrisoarea simplă „papa”), preocupat mai mult de „puritatea aerului”¹¹¹ decât de soarta Creștinătății, lăsase decizia pe mâna cardinalului său. Înaintea deciziei, „Ungurul” și „Românul” erau puși în dreaptă cumpănă (primul fiind susținut de Neapole, iar cel de-al doilea de Veneția)¹¹², ceea ce pentru Mantova nu era o surpriză; încă din vara anului 1475, Papa Sixt al IV-lea îi cerea lui Ludovico *il Turco* să-l sprijine pe Ștefan al Moldovei¹¹³.

Francesco Gonzaga, Rodrigo Borgia și cele 21 660 de victime ale lui Vlad al III-lea Țepeș, în *Relații interetnice în Transilvania: interferențe istorice, culturale și religioase*, editori Ioan-Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Nicolae Teșculă, Sibiu, 2019, p. 209–234).

¹⁰⁸ Hans Joachim Kissling, *Francesco II Gonzaga ed il sultano Bâyezîd II*, în „Archivio Storico Italiano”, CXXV (1967), I, p. 34–68; Egmont Lee, *Sixtus IV and Men of Letters*, Roma, 1978, p. 60–61. Iar soția lui Ludovico *il Turco*, influenta Barbara de Brandenburg († 1481), era nepoata împăratului Sigismund de Luxemburg (Ingeborg Walter, *Barbara di Hohenzollern*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani”, VI (1964), *sub voce*; Barbara a fost de fapt capul Mantovei, Ludovico fiind mai mult *condottier*).

¹⁰⁹ Pentru contextualizare, un pasaj dintr-un raport, adesea trecut cu vederea, merită reprodus aici. Raportul a fost trimis de către Leonardo Botta ducelui Galeazzo Maria Sforza, tocmai în 18 septembrie 1476, din Milano: „Novamente el Re de Ungaria ha facto per lo ambasciatore de questa Signoria [Veneția] scrivere qua como sua Maesta ha mandato per la via de la Transilvania grande quantita de genti in favore del Valacho. Et circha questa parte manda alla prefata Signoria alcune copie de littere, quali pare che domino / capitaneo del dicto Re [Ștefan Báthory] scriva ad sua Maesta como esso capitaneo è gionto alle confine della Valachia et ha posto in fuga uno chiamato Sanbecho, capitaneo del Turcho. *Et scrive molte altre cose per le quale vole inferire che forze et nome del dicto Re de Ungaria sia molto temudo dalli Turchi. Ache la Signoria prefata non crede sia vera alcuna delle predite cose, ma che tute siano arte fa el prefato Re per cavare et extorquere dinare de Italia, s'el potra. Et per quello posso comprendere dicta Signoria non vive ponto ben sincera de sua Maesta.* // Mando alla Sublimita vostra ad questa alligate alcune littere de meser Iustiniano Cavitello, et de meser Luca Lupo de Ungaria, il quale me scrive/ havere receuto tute le littere della V<ostre> Excellentia, mandate per mie mano. Siche circha cio non me extendiro piu ultra, perche son certo che per le dicte littere loro scriverano diffusamente il tuto [...]” (I.-A. Pop, *La Santa Sede, Venezia e la Valacchia*, p. 19–20).

¹¹⁰ Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori I.-A. Pop, Susana Andea, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 159–169.

¹¹¹ Cităm din finalul raportului lui Arrivabene: „El papa ugni di attende á far la terra piu ariosa. È manda / á terra tuti li porticali [...]” (vezi Anexa).

¹¹² Principalul aliat al Mantovei, sub Ludovico, a fost Milano, marchizul reușind totuși să-și păstreze porțile deschise și la Neapole (i-a și servit drept *condottier* lui Ferdinand de Aragon) și la Veneția, unindu-se și cu Florența în ligile făcute și refăcute periodic de la sfârșitul anilor 1460 (mai exact, de la moartea lui Francesco Sforza la 1466). Disparația Doroteei († 1467), fiica lui Ludovico și a Barbarei și prima soție a lui Galeazzo Maria Sforza, slăbise legăturile dintre familiile Gonzaga și Sfoza (I. Lazzarini, *L'informazione politico-diplomatica nell'età della pace di Lodi: raccolta, selezione, trasmissione. Spunti di ricerca dal carteggio Milano-Mantova nella prima età sforzesca (1450–1466)*, în „Nuova Rivista Storica”, Roma, LXXXIII (1999), p. 273–279).

¹¹³ ASMa, A.G., E. Affari Esteri, XXV. Roma, busta 834, nn (1 iulie 1475; vezi Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 320, nota 23; Setton nu a remarcat raportul lui Arrivabene din septembrie 1476). Scrisoarea, cu toate însemnele unei veritabile enciclice, a scăpat și atenției lui Ludwig von Pastor, care s-a bazat mult pe arhiva mantovă, fapt valabil și pentru istorici ca Vikentij Makușev (*Monumenta historica*

„Cumpăna” între Matia și Ștefan (*duca Stephano vaivoda intitolato re dal Re de Hungaria*, după același Arrivabene, imediat după bătălia de la Vaslui¹¹⁴) nu era deloc dezechilibrată. În confruntarea „valaho”-otomană din 1475–1476, pe care o descrie pomenitul Giovanni Maria Filelfo, cele două forțe încleștate – a cuceritorului Constantinopolului și a lui Ștefan cel Mare – sunt prezentate ca fiind pe deplin competitive¹¹⁵. Cărturarul italian călător, cu popasuri inclusiv la Mantova și la Veneția, vorbește în versuri latine despre „curajul românului”, despre principele român „educat de copil să poarte astfel de războaie”, despre „oșteanul român puternic, cu armele neînvinse și care, când amenința, era respectat de turc”¹¹⁶. În fine, între popoarele a căror alianță este o cheazășie a victoriei contra turcilor, umanistul Filelfo îi plasează pe români (*Vlachi*), în compania ungarilor (*Hunni*) și slavilor (*Rutheni*) de la hotarul de nord al Moldovei, dar și a italienilor din Lazio (*Latii*), francezilor (*Galli*), englezilor (*Britanni*), germanilor (*Theutonici*), spaniolilor (*Hispani*) și portughezilor (*Hyberi*)¹¹⁷. Să notăm că toate aceste laude la adresa românilor și a principelui lor sunt aduse într-o lucrare care se voia un elogiu la adresa sultanului Mehmet al II-lea¹¹⁸. Prin urmare, faptul că unele puteri ale Peninsulei Italice înclinau să dea banii de cruciadă lui Ștefan cel Mare și nu lui Matia Corvin se datorează nu numai intereselor politico-militare, ci și eficienței dovedite de principele „valah” în Cruciada Târzie.

ANEXĂ

1476, 24 settembre

Illustrissimo Signor mio, La S[ignoria] V[ostra], per altre mie, hara intieso li rasonamenti havuti de la obligatione del subsidio al Hungaro, per la / impresa del Turco è la replicatione ne fu fatta à Fiorentini per quello suo mandato etc. Lor de novo hanno rescritto / che non li pare de venire à questo contracto di 3 anni, per che havendo pur molte soe mercantie de la, quando el / Turco sentisse lor essersi convenuti in tal liga à

Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis deprompta, collecta atque illustrata, I-2, *Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum*, Beograd, 1882) sau Florio Bánfi (*Romei Ungheresi del Jubileo del 1475. Niccolo Ujlaki re di Bosnia in un affresco nell' Ospedale di Santo Spirito dell' urbe*, în „Archivio di Scienze, Lettere ed Arti della Società Italo-Ungherese Mattia Corvino”, Roma, III (1941), 2, p. 499–512).

¹¹⁴ ASMa, A.G., E. Affari Esteri, XXV. Roma, busta 834, nn (11 martie 1475).

¹¹⁵ Pasajele relevante pot fi găsite și la Andrei Pippidi în *1475: atacul otoman asupra Cetății Albe*, p. 33–34.

¹¹⁶ Este unul dintre cele mai favorabile portrete contemporane de care domnul Moldovei a avut parte. Acesta merită o analiză de sine-stătătoare, mai ales prin raportarea la figura lui Mehmet, știut fiind și că Giovanni Maria Filelfo era destul de diferit de tatăl său, mult mai activ politic (vezi Pietro Frassica, *I Filelfo: due generazioni di umanisti*, în *Francesco Filelfo nel quinto centenario della morte*, Padova, 1986, p. 515–527; să notăm și că Francesco i-a scris lui Giovanni Maria tot atâtea scrisori câte lui Gerardo Collì, 25; vezi *Collected Letters*, I, p. 41).

¹¹⁷ A se vedea în comparație un proiect cruciat de la începutul anului 1458 (de dinainte ca vestea alegerii lui Matia drept rege al Ungariei să se răspândească), publicat de către Mercedes López-Mayán în *Redditi Turchi et potentiarum nobis. Un nuevo testimonio sobre la Cruzada contra el Imperio Otomano a mediados del siglo XV*, în „Anuario de Estudios Medievales”, Barcelona, XLVII (2017), 1, p. 129–157.

¹¹⁸ Pentru controversata lucrare și soarta ei, vezi Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia, PA, 2004, p. 89–92.

suo preiuditio, li puoria fare gran danno, perho non se extendeno à¹ piu. Et / in summa, per viam oblationis, senza venire ad altro contracto, offereno pagare liberalmente la rata sua di XV mille ducati / per uno anno tucto², ma intenda la S[ignoria] V[ostra] che questa rata se intende per che di CC mille ducati, / quali fu ditto se pagariano, lor offereno prima / li XV mille, non agiongendo mo la parte del Papa, del Re è de Venetiani, à li CC mille, quali ne se offereno anche lor. È forse / etiam pur de³ lo Duca de Ferrara, el qual ha dicto volere pagare. Lor pagaranno tanto mancho di XV mille, quanto pigliara la / rata sua per tuto questo che manchasse fin á la summa de tutti CC mille. È stimase che non serrano piu che X o XI mille. È cussi, / heri, in consistorio, per non perdersi questo puocho, el Papa è li altri ambasciatori presero partito de acceptare questo. Et essi mo / anche reducta la cosa, che per li altri non se fara piu contracto, ma da ugni canto solum per via oblationis. È restare / contenti questi ambasciatori che stia in arbitrio de nostro Signore de dispensarli ó al Hungaro ó al Valacho aut alibj á chi li / parira piu expediente; che è stato impasso de non puocha difficultate, per che'l Re tirava quod darentur Hungaro et Venetiani al Valacho. È per questo, tra li ambasciatori sono state piu volte de male parole. Et papa, el Re è Venetiani fanno vista / et offereno liberamente la rata sua promessa absolvere⁴ per li 3 anni. Qui, gratia de Dio, stamo pur bene. Questi / di li fu un puocho de suspecto, ma se restiolto in niente. È monsegiore cum tuta la famiglia è sano. À Roma, per quanto se / sente, va pur diminuendo la peste, ma daltre infirmitate ve ne moreno assai. Comprendo quanto se resani, vi tornaremo / la verso San Martino. Et interim, se stara qui. El papa ugni di attende á far la terra piu ariosa. È manda / á terra tuti li porticali. Me raccomando à la S[ignoria] V[ostra], Fulginti, XXIIII Septembris 1476.

Illustrissime d[ominationis] V[estre] Servitor Ioannes P[etrus] Arrivabenus.

<Pe verso:> Illustri Principi et Excellentissimo Domino, domino meo/ singularissimo L[udovico], Domino Marchioni Mantue, / ... duicali Locumtenenti Generali etc.

¹ Cuvânt suprascris.

² Cuvinte scrise în afara rândului, pe margine, începând cu *per*.

³ Cuvânt suprascris.

⁴ Scris, greșit, *absolvre*.

Traducere

Prealuminate Domn al meu, Domnia Voastră, prin alte <scrisori> ale mele, va fi înțeles discuțiile avute despre obligația subsidiului pentru Ungur, pentru chestiunea Turcului și răspunsul care a fost dat florentinilor prin acel trimis al lor etc. Ei au scris din nou că nu pot intra în acest acord pe trei ani, pentru că, având multe mărfuri de-ale lor acolo, când Turcul ar auzi că au intrat într-o atare ligă în prejudiciul lui, le-ar putea face mare pagubă, fapt pentru care nu se extind mai mult. Și, în fine, pe calea unei oferte, fără să intre în alt acord, se oferă să plătească în mod liber rata lor de 15 000 de ducați, pentru un an întreg, dar să înțeleagă Domnia Voastră că această rată se dorește pentru că din 200 000 de ducați, care s-a zis că se vor plăti, ei oferiseră mai întâi cele 15 000, fără să adăugăm aici partea Papei, a Regelui și a venețienilor celor 200 000, pe care o oferă și ei. Și poate că și din partea ducelui de Ferrara, care a spus că vrea să plătească. Ei vor plăti atât cât lipsește de la 15 000, când fiecare va plăti rata sa, tot ce

va lipsi până la suma de 200 000. Și au estimat că nu vor fi mai mult de 10–12 000. Și astfel, ieri, în consistoriu, ca să nu se piardă acest puțin, Papa și ceilalți ambasadori s-au înțeles să accepte asta. Și aceștia acceptară, deși lucrul era împușinat că nu se va face acord pentru ceilalți, că în orice caz <se va merge> doar pe calea ofertei. Și au rămas mulțumiți acești ambasadori să fie după voința Domnului nostru să-i împartă fie Ungurului, fie Românilor sau altuia, căruia i se va părea mai potrivit (oportun). Și a fost chiar un impas nu de mică dificultate, pentru că regele trăgea să fie dați Ungurului și venețienii Românilor. Și, pentru asta, au fost de mai multe ori între ambasadori vorbe urâte. Și Papa, regele și venețienii promit și oferă de bună voie rata lor să o plătească pentru trei ani. Până aici, har Domnului, suntem bine. În aceste zile, aici a fost un pic de bănuială, dar nu s-a dovedit nimic. Și domnul cu toată familia este sănătos. La Roma, din câte se aude, scade ciurma, dar de alte boli mor destui. Înțeleg că, atunci când sănătatea revine, ne vom întoarce acolo, spre Sfântul Martin. Iar între timp se va sta aici. Iar papa, în fiecare zi, așteaptă să se facă pământul mai aerisit. Și puse la pământ toți portocalii. Mă plec înaintea Domniei Voastre, Foligno, 24 septembrie 1476.

<Pe verso:> Luminatului principe și preamăritului domn, unicului meu domn Ludovic, marchizul Mantovei, ... locțiitor general ducal.

THE ARBITRAGE OF FOLIGNO (1476):
L'UNGARO O IL VALACHO?
 (Summary)

Keywords: Sixtus IV, Matthias Corvinus, Stephen III of Moldavia, Francesco Gonzaga, crusading, plague.

Since autumn 1475, the plague repeatedly ravaged Rome. Because of the renewed outbreak of the plague, in June 1476, Pope Sixtus IV left the city on the Tiber and took-up residence in Foligno, in Umbria. At that time, Sultan Mehmed II was about to enter Moldavia against the *athlete* of the Papacy, Stephen III the Great. The Ottoman campaign was a failure, for all combatants in effect. A 200,000 ducats crusader levy was agreed by most of the Italian states. The collection and the distribution of the sum led however to heated discussions between the ambassadors summoned to Sixtus IV's new residence, chiefly between those of Naples and of Venice. Ferdinand of Aragon, king of Naples wanted the entire subsidy to be sent to Matthias Corvinus, king of Hungary, his son-in law to be. The Republic of Venice demanded the disputed sum for her Eastern favourite, Stephen. Apparently more preoccupied by the purity of the air, Sixtus delegate the highly delicate matter to Cardinal Francesco Gonzaga, the son of Ludovico III *il Turco*, margrave of Mantua. In the end, both Matthias (*the Hungarian*) and Stephen (*the Romanian*) came out empty-handed from this affair.